

РОЗУМІННЯ ПРАВ, ПРАВОМІРНОЇ ТА НЕПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ СУБ'ЄКТІВ ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

О. МУЗИКА-СТЕФАНЧУК
*доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Н. ГУБЕРСЬКА
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фінансового права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Т. ЯМНЕНКО
*доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права і процесу
Навчально-наукового юридичного інституту
Національного авіаційного університету*

Економіка України має тенденцію до коливань — від розвитку до тимчасового занепаду, і навпаки. На це впливають різні чинники об'єктивної дійсності, політичні й фінансові

кризи тощо. Все це у сукупності з іншими обставинами вимагає переосмислення теоретичних проблем фінансового права і законодавства. Зауважимо, що фінансове право України своїм

корінням сягає науки та законодавства переважно періоду СРСР, тому нині потребують переосмислення фундаментальні загальноправові поняття, категорії, явища у галузевому аспекті, зокрема: суб'єктивне фінансове право, межі його здійснення, правова поведінка суб'єкта фінансових відносин, неправомірна поведінка, зловживання правом у фінансових правовідносинах тощо.

У межах фінансово-правових досліджень питань прав, поведінки суб'єктів фінансових правовідносин торкаються у своїх працях Л. Воронова, М. Кучерявенко, А. Монаєнко, А. Нечай, С. Ніцимна, О. Орлюк, Л. Савченко, В. Чернадчук та ін. Проте загальний огляд проблеми досі відсутній.

Мета нашої статті полягає у висвітленні питань прав і поведінки суб'єктів фінансових правовідносин.

Здійснення прав суб'єктами фінансових правовідносин є чи не найбільшою практичною проблемою у правореалізаційному процесі.

Науковці наголошують на тому, що «визначення та встановлення внутрішніх меж здійснення суб'єктивного права — одна з найбільш заплутаних, складних для розуміння і вирішення правових проблем. У цьому механізмі встановлення юридичних кордонів яскраво виражена мета права — надати суспільству засіб для цивілізованого вирішення виникаючих протиріч і конфліктів. Визначаючи за допомогою комплексу юридичних засобів для суб'єктів права “стандартні” зовнішні кордони, перехід за які починає зачіпати конкретні суб'єктивні права інших учасників правовідносин, законодавці завжди намагалися втілити одну з яскравих правових ідей, що лежать біля витоків законотворчості: право само не повинно бути знаряддям для безправ'я» [1, III].

Державно-владний суб'єкт має більше законодавчо закріплених прав, ніж обов'язків, що дає більше можливостей

для зловживань, самовільного розширення кола своїх повноважень. Це, зі свого боку, здебільшого шкодить інтересам підпорядкованих суб'єктів та/або публічним фінансовим інтересам. На практиці особливо актуальними є питання обґрунтування правомірності та доказування неправомірності дій (бездіяльності) як владних, так і підпорядкованих суб'єктів фінансових правовідносин. Процес доказування ускладнюється тим, що інколи чітко незрозуміло, чи потрібно доказувати порушення фінансово-правових норм, чи мають місце дії (бездіяльність), які норми не порушують, але при цьому мають певні негативні юридично значущі наслідки.

Що стосується самого поняття «суб'єктивне право», то цьому питанню присвячено чимало наукових праць, є різні теорії щодо його визначення, в основу якого покладаються, наприклад, такі категорії, як можливість, правомочність, інтерес, воля, свобода, примус, обов'язок. Глибоко не вдаючись у тлумачення зазначених теорій, наведемо лише деякі думки. Так, вважається, що зміст суб'єктивного права охоплює належна та дозволена поведінка. Зокрема, належна поведінка становить не лише зміст суб'єктивного права, а й межі, абсолютну межу правового регулювання як такого. Останнє є явищем світу модальності, повинності, існуючого паралельно світу данини. Коли говоримо про норму поведінки, то маємо на увазі якийсь еталон поведінки, ідеальну модель, з якою фактична поведінка підлягає порівнянню з метою з'ясування її відповідності еталону [2, 97]. Також у зміст суб'єктивного права науковці включають права (можливості), обов'язки (діяти розумно та добросовісно, не порушувати права інших осіб), мету (свідчить про ціннісне ставлення суб'єкта до свого права) [3, 104–105, 160].

Вчені по-різному вбачають можливості чи правомочності, що охоплюються суб'єктивним правом:

- одна правомочність — юридично забезпечена можливість управомоченої особи вимагати у встановлених межах визначеної поведінки від зобов'язаної особи [4, 9];

- дві правомочності — закріплена за управомоченою особою з метою задоволення її інтересів міра можливої поведінки в певних правовідносинах і правомочність, забезпечена покладанням обов'язків на інших осіб [5, 45–46];

- три правомочності — правомочності на власну поведінку, можливість вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб, можливість вдатися у необхідних випадках до примусової сили державного апарату [6, 108–109; 7, 14];

- чотири правомочності — можливість певної поведінки управомоченої особи, можливість вимагати певну поведінку від інших осіб, можливість вдатися у необхідних випадках до заходів державного примусу, можливість користуватися певним соціальним благом [8, 115–124].

Як слушно зазначає М. Стефанчук, правомочність вимоги, що входить до складу будь-якого суб'єктивного права, може бути реалізована лише поведінкою зобов'язаної особи — поведінкою, що є частиною матеріального змісту відповідного суб'єктивного права. Для того щоб визначення суб'єктивного права відображало юридичний і матеріальний зміст обумовленого явища, воно повинно фіксувати в собі правомочності на свої та чужі дії. При цьому правомочності на чужі дії забезпечуються силою державного примусу [7, 16].

Коли йдеться про суб'єктивні права суб'єктів фінансових правовідносин, то слід зважати на публічно-правову природу цих відносин, на те, що державно-владні суб'єкти практично позбавлені можливості обирати варіант власної поведінки, адже їхні повноваження, компетенція чітко визначені в законодавстві. Цього не можна сказати про підпорядкованих суб'єктів фінансових

правовідносин, які діють за принципом: дозволено те, що не заборонено законом.

Що стосується можливості вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб, то вона притаманна державно-владним суб'єктам фінансових правовідносин. Підпорядковані ж суб'єкти можуть вимагати від владних суб'єктів лише тих дій, що передбачені в нормативно-правових актах.

Також слід відмежовувати суб'єктивні права у матеріальному аспекті від суб'єктивних процесуальних прав. Так, особливість суб'єктивних процесуальних прав, на відміну від суб'єктивних прав у матеріальному аспекті, на думку В. Резнікової, вбачається у тому, що їхня значна частина має характер правомочностей на одностороннє волевиявлення — забезпечені законом можливості вчиняти процесуальні дії. У процесуальному розумінні суб'єктивному праву позивача, відповідача чи іншої особи, яка бере участь у процесі, відповідає обов'язок суду, і навпаки. Односторонні правомочності реалізуються через власну поведінку управлених суб'єктів, визначаються законом та є для кожного учасника процесу засобом здійснення його суб'єктивних прав. Правам суду кореспондують обов'язки інших учасників процесу, і навпаки [9, 126]. З фінансово-правового погляду наведене можна проілюструвати на прикладі процесуальних податкових відносин між платником податків і податковим органом, де є всі ознаки процесуальних правовідносин, розгляд спорів у судовому порядку тощо.

Важливо з'ясувати також внутрішні межі права, що належать суб'єкту фінансових правовідносин, адже вони є визначальними у з'ясуванні того, чи є поведінка правомірна, неправомірна, чи наявні ознаки зловживання правом. Як зазначає В. Крусс, «будь-яка ідеальна модель суб'єктивного права вже є певним обмеженням» [10, 25–26]. Для того аби поведінка була правомірною

і добросовісною, важливо зважати на існуючі обмеження, не виходити за межі допустимого здійснення прав і не порушувати права інших суб'єктів фінансових правовідносин.

Здійснення суб'єктивного права суб'єктом фінансових правовідносин завжди є певною поведінкою такого суб'єкта, яка спрямована на задоволення власних інтересів. Для державно-владних суб'єктів фінансових правовідносин доречніше використовувати категорію «об'єктивні права», адже вони нормативно-закріплені; суб'єктивні права підпорядкованих суб'єктів додатково розкриваються і навіть гарантуються через обов'язки владних суб'єктів.

Розглянувши суб'єктивні права у фінансово-правовому аспекті, перейдемо до аналізу правової поведінки, у межах якої вони реалізуються. Отже, правова поведінка є одним із видів соціальної поведінки, видом людської діяльності та має низку ознак:

- соціальна значущість (правова поведінка є катализатором фінансових відносин між юридичними та фізичними особами (як підпорядкованими суб'єктами фінансових правовідносин), державою, органами публічної влади — суб'єктами публічної фінансової діяльності);
- підпадає під контроль волі і свідомості особи (коли йдеться про фізичних осіб — суб'єктів фінансових правовідносин);
- передує юридичним наслідкам (правова поведінка в одних відносинах, наприклад, договірною характеру, передує виникненню податкових і банківських відносин);
- гарантованість правомірної поведінки (держава заохочує таку поведінку, особливо, коли йдеться про добросовісність суб'єктів податкових правовідносин);
- законодавче закріплення заходів юридичної відповідальності за неправомірну поведінку (у банківському, бюджетному, податковому законо-

давстві містяться конкретні приписи про відповідальність за порушення норм відповідного законодавства).

У теорії права виокремлюють такі види правової поведінки: 1) правомірної поведінки; 2) правопорушення; 3) зловживання правом; 4) об'єктивно протиправне діяння [11, 279–280]. Три останні види можна, на нашу думку, поєднати поняттям «неправомірної поведінки» (не плутати із поняттям «протиправної поведінки», адже зловживання правом далеко не завжди відбувається усупереч чи проти норм права).

Очевидно, що правомірною є поведінка, яка повністю відповідає нормативно-правовим приписам, не порушує публічних фінансових інтересів, не шкодить приватним інтересам суб'єктів фінансових правовідносин.

Правомірної поведінки характеризується певними особливостями:

- 1) відповідність вимогам норм права (що впливає із самого поняття «правомірної»);
- 2) соціальна корисність, оскільки вона є бажаною або необхідною для функціонування суспільства;
- 3) має суб'єктивну сторону, яка виявляється у таких складових, як: мотив (спрямованість поведінки); міра усвідомлення можливих наслідків вчинку; внутрішнє ставлення особи до спричинених наслідків. Наведене положення, на нашу думку, не є особливістю, адже суб'єктивна сторона притаманна й неправомірній та протиправній поведінці;
- 4) об'єктивна необхідність правомірних дій для функціонування та розвитку суспільства (закріплюється в імперативних нормах у вигляді обов'язків, виконання яких забезпечується примусовою силою держави);
- 5) форми реалізації правомірної поведінки пов'язані з формами реалізації права (дотримання, виконання, використання і застосування права);
- 6) соціальна допустимість поведінки, тобто це можлива правова поведін-

ка, що забезпечена державними засобами [11, 282].

О. Скакун наводить такі ознаки правомірної поведінки:

1) є суспільно корисною (необхідною і бажаною) соціальною поведінкою — забезпечує організованість і гармонійність громадського життя, стійкий правопорядок; слугує найважливішим чинником вирішення завдань і функцій держави й суспільства; сприяє задоволенню інтересів суб'єктів права;

2) не суперечить нормам і принципам права та не порушує нормативно-закріплених заборон;

3) є свідомо вольовою, адже виражається в усвідомленій добровільній мотивації правомірних діянь для досягнення поставлених цілей;

4) зовні виражається у діях чи бездіяльності, здійснюється у формах реалізації права — дотриманні, виконанні, використанні (громадянами), правозастосуванні (посадовими особами);

5) складається з елементів — правомірних вчинків;

6) спричиняє юридичні наслідки, оскільки виявляється в юридичних фактах (правовстановлювальних, правозмінювальних, правоприпиняючих), що є передумовами правовідносин;

7) охороняється державою за допомогою дозвільних, зобов'язальних та охоронних норм, стимулюється за допомогою рекомендаційних і заохочувальних норм [12, 450].

О. Скакун пропонує такі види правомірної поведінки за мотивами (за суб'єктивною стороною — залежно від психічного ставлення особи до своїх вчинків):

1) активна (принципова) — цілеспрямована діяльність громадян, посадових осіб щодо реалізації своїх прав, виконання обов'язків, компетенції у межах правових норм, яка пов'язана з додатковими витратами часу, енергії, а іноді й матеріальних засобів; її мотивом є переконаність чинити правомірно;

2) звична — вид законослухняної поведінки, що виражається у повсякденній службовій, побутовій та іншій діяльності людини, яка відповідає приписам правових норм, є звичкою і не потребує додаткових витрат і зусиль. На нашу думку, така поведінка може йменуватися також як «пасивна»;

3) конформістська (від лат. — подібний) — вид пасивно-приспосувальної поведінки, що не відрізняється від поведінки інших (принцип: «роби так, як роблять інші»), підпорядковується груповим стандартам і вимогам (колег по роботі, керівництва, неформального лідера, родичів та ін.), піддається психологічному тиску і маніпуляціям;

4) маргінальна (від лат. — прикордонний, проміжний) — вид «проміжної» (балансуючої) поведінки між правомірним і протиправним станами особи, що виражається у готовності до протиправних дій у разі послаблення нагляду за її поведінкою, при цьому остання не стає антисоціальною, не призводить до правопорушення через страх юридичної відповідальності [12, 450–451] (наприклад, касир банку видав чек клієнту і вказав, де обов'язково треба розписатись, хоча міг розписатись сам і перевірка цього ніколи не виявила б, оскільки особа вперше і востаннє здійснювала якісь платежі через цей банк).

За ступенем активності правомірна поведінка поділяється на дії (наприклад, своєчасне подання декларації про доходи, перерахування податків) та бездіяльність (відмова керівника і бухгалтера установи знайти та надати певні документи перевіряючому суб'єкту, якщо таке надання є його правом; у випадку, коли подання документів є обов'язковим, а особа цього не робить, то йдеться вже про неправомірну поведінку).

У контексті фінансових правовідносин правомірними не може бути:

- перевищення повноважень органів публічної влади — суб'єктів фінансо-

вих правовідносин у процесі здійснення ними публічної фінансової діяльності;

- дії органів публічної влади — суб'єктів фінансових правовідносин, їх посадових осіб, що суперечать публічним фінансовим інтересам, меті і засадам фінансової політики держави;

- дії органів публічної влади — суб'єктів фінансових правовідносин, їх посадових осіб, що суперечать конституційним правам і свободам громадян, правам інших підпорядкованих суб'єктів фінансових правовідносин.

На практиці трапляються випадки зловживання правами у межах правомірної поведінки, що характеризується такими ознаками:

- поведінка суб'єкта відповідає нормі права, включаючи випадки, коли вона абстрактно дозволена або прямо не заборонена;

- поведінка суб'єкта не відповідає цілям уповноважувачих правових норм, призначенню наданого йому законом суб'єктивного права;

- за вчинення такого діяння на суб'єкта не накладаються заходи юридичної відповідальності [13, 158].

Зловживанню правом у вигляді фінансового правопорушення властиві ті ознаки, що характеризують, відповідно, фінансове правопорушення (або ж порушення фінансового законодавства, за вчинення якого особу може бути притягнуто до фінансової, адміністративної, кримінальної, цивільно-правової відповідальності), а саме: проти-

правність; суспільна небезпека чи шкідливість; винність; караність. Хоча така ознака, як винність не завжди притаманна фінансовим правопорушенням, адже може бути і відповідальність без вини.

Протиправне зловживання правом відрізняється від звичайного правопорушення тим, що суб'єкт у цьому разі здійснює протиправне діяння за допомогою реалізації свого суб'єктивного права. Тобто суб'єкт, реалізуючи надане йому суб'єктивне право, порушує приписи чинного законодавства (виходить за його межі).

На практиці важливим є причинно-наслідковий зв'язок між діянням і його наслідками. З огляду на це, особливо важливим і складним є питання доказування державно-владними органами того, що в діях чи бездіяльності підпорядкованого суб'єкта фінансових правовідносин містяться ознаки протиправності, що його поведінка неправомірна. Натомість для підпорядкованого суб'єкта важливо відстояти правомірність своїх дій. Задля цього використовується цілий арсенал доказів, створюється доказова база.

Публічні фінансові права охороняються законом, крім випадків, коли їх здійснення суперечить призначенню цих прав у правовій державі. Отже, суб'єкти фінансових правовідносин, здійснюючи свої права, діють у межах правової поведінки. Їхні дії чи бездіяльність можуть бути як правомірними, так і неправомірними.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Волков А. В. Принцип недопустимости злоупотребления гражданскими правами в законодательстве и судебной практике (анализ более 250 судебных дел о злоупотреблении правом) / А. В. Волков. — М. : Волтерс Клувер, 2010. — 960 с.
2. Сенчищев В. И. О понятии обременения права / В. И. Сенчищев // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. — 2003. — № 5.
3. Волков А. В. Теория концепции «злоупотребление гражданскими правами» / А. В. Волков. — Волгоград : Станица-2, 2007. — 352 с.
4. Егоров Н. Д. О понятии субъективного права / Н. Д. Егоров // Правосубъектность по гражданскому и хозяйственному праву. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1983. — 197 с.
5. Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. — 88 с.
6. Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе / Н. Г. Александров. — М. : Юриздат, 1955. — 176 с.

7. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Стефанчук Микола Олександрович. — Київ, 2006. — 202 с.
8. Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия: теоретические проблемы субъективного права / Н. И. Матузов. — Саратов : Изд. Саратовского ун-та, 1972. — 290 с.
9. Резнікова В. В. Зловживання процесуальними правами: господарсько-процесуальний аспект проблеми / В. В. Резнікова // Слово Національної школи суддів України. — 2013. — № 3 (4). — С. 124–137.
10. Крусс В. И. Злоупотребление правом: учеб. пособие / В. И. Крусс. — М. : Норма, 2010. — 176 с.
11. Загальна теорія держави і права : основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції : навч. посіб. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — Київ : Юрінком Інтер, 2008. — 400 с.
12. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. / О. Ф. Скакун. — Київ : Правова єдність, 2010. — 525 с.
13. Малиновский А. А. Злоупотребление правами налогоплательщика: сравнительно-правовые аспекты / А. А. Малиновский // Вестник МГИМО. — 2013. — № 2 (29). — С. 156–161.

REFERENCES

1. Volkov A. V. Printsip nedopustimosti zloupotrebleniya grazhdanskimi pravami v zakonodatelstve i sudebnoy praktike (analiz bolee 250 sudebnykh del o zloupotreblenii pravom) [The principle of the inadmissibility of the abuse of civil rights in legislation and judicial practice (analysis of more than 250 cases of abuse of law)], Moskva: Volters Kluver, 2010, 960 p.
2. Senchishchev V. I. O ponyatii obremeneniya prava [On the notion of encumbrance of law], *Vestnik Vysshego Arbitrazhnogo Suda Rossiyskoy Federatsii*, 2003, no. 5.
3. Volkov A. V. Teoriya kontseptsii «zloupotreblenie grazhdanskimi pravami» [The theory of the concept of «abuse of civil rights»], Volgograd: Stanitsa-2, 2007, 352 p.
4. Egorov N. D. O ponyatii subektivnogo prava [On the concept of subjective law], *Pravosubektnost po grazhdanskomu i khozyaystvennomu pravu* [Law subjective in civil and economic law], Leningrad: Izd-vo Leningr. un-ta, 1983, 197 p.
5. Tolstoy Yu. K. K teorii pravootnosheniya [To the theory of the legal relationship], Leningrad: Izd-vo Leningr. un-ta, 1959, 88 p.
6. Aleksandrov N. G. Zakonnost i pravootnosheniya v sovetskom obshchestve [Law and legal relations in Soviet society], Moskva: Yurizdat, 1955, 176 p.
7. Stefanchuk M. O. Mezhi zdiisnennia subiektivnykh tsyvilnykh prav [Interdisciplinary subjunctive civil rights], Kyiv, 2006, 202 p.
8. Matuzov N. I. Lichnost. Prava. Demokratiya: teoreticheskie problemy subektivnogo prava [Personality. Rights. Democracy: theoretical problems of subjective law], Saratov: Izd. Saratovskogo un-ta, 1972, 290 p.
9. Rieznikova V. V. Zlovzhyvannia protsesualnymi pravamy: hospodarsko-protseualnyi aspekt problemy [Abuse of procedural rights: the economic-procedural aspect of the problem], *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*, 2013, no. 3 (4), pp. 124–137.
10. Kruss V. I. Zloupotreblenie pravom [Abuse of law], Moskva: Norma, 2010, 176 p.
11. Zahalna teoriia derzhavy i prava: osnovni poniattia, katehorii, pravovi konstrukttsii ta naukovi kontseptsii [General theory of state and law: basic concepts, categories, rights, constructions and sciences concepts], Kyiv: Iurinkom Inter, 2008, 400 p.
12. Skakun O. F. Teoriia prava i derzhavy [Theory of Law and State], Kyiv: Pravova iednist, 2010, 525 p.
13. Malinovskiy A. A. Zloupotreblenie pravami nalogoplatelshchika: sravnitelno-pravovye aspekty [Abuse of Taxpayer Rights: Comparative Legal Aspects], *Vestnik MGIMO*, 2013, no. 2 (29), pp. 156–161.

Музика-Стефанчук О., Губерська Н., Ямненко Т. Розуміння прав, правомірної та неправомірної поведінки суб'єктів фінансових правовідносин

Анотація. У статті розглядаються питання прав і поведінки суб'єктів фінансових правовідносин. Аналізуються особливості правової поведінки. Досліджуються ознаки правомірної та неправомірної поведінки. Зловживання правом розглядається у межах неправомірної поведінки.

Ключові слова: правова поведінка, правомірна поведінка, неправомірна поведінка, зловживання правом, суб'єкт фінансових правовідносин.

Музыка-Стефанчук О., Губерская Н., Ямненко Т. Понимание прав, правомерного и неправомерного поведения субъектов финансовых правоотношений

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы прав и поведения субъектов финансовых правоотношений. Анализируются особенности правового поведения. Исследуются признаки правомерного и неправомерного поведения. Злоупотребление правом рассматривается в рамках неправомерного поведения.

Ключевые слова: правовое поведение, правомерное поведение, недостойное поведение, злоупотребление правом, субъект финансовых правоотношений.

Muzyka-Stefanchuk O., Huberska N., Yamnenko T. Understanding of Rights, Lawful and Unlawful Behavior of Subjects of Financial Legal Relations

Annotation. The article deals with the issues of rights and behavior of subjects of financial relations. Features of legal behavior are analyzed. The signs of lawful and unlawful behavior are investigated. Abuse of the law is considered in the framework of misconduct.

Key words: legal behavior, good behavior, misconduct, abuse of the law, the subject of financial relationships.